

„Gute Policey“ Katariina- aegsel Liivimaal

Mati Laur

Vene riigi poliitika Balti provintside Katariina II valitsusaja (1762–1796) alguses on pakkunud oma mitmepalgelisuses lahtiseletamise rõõmu mitme põlvkonna ajaloolastele.¹ Enamasti on nimetatud ajajärku vaadeldud konfliktina keisrinna valgustatud absolutismist lähtuva unifitseerimispoliitika ning baltisaksa

rüütelkondade ja linnaladviku soovi vahel säilitada *status quo*. Provintsiaalvõim eesotsas kindralkuberneridega on jäänud nendes käsitlustes suhteliselt tagaplaanile, täites sõltuvalt olukorrast kas keskvoimu käepikenduse või siis baltisaksa seisulikkude omavalitsust protežeerivat rolli. Topeltnõue kaitsta nii keskvoimu kui ka provintsiaalseisuste huve oligi kindralkubeneri ja tema juhitava ametkonna ülesanne.² Hoopis vähem on ajalookirjutuses tähelepanu pööratud provintsiaalvõimu iseseisvale tegutsemisele kubermangu haldamisel. Pea ainsa kõrgema kohaliku võimukandjana on põhjalikumalt käsitlemist leidnud Liivimaa (hiljem ühtlasi ka Eestimaa) kindralkubeneri George von Browne'i (1698–1792) isik ja tegevus.³ Tema 1765. aastal esitatud propositsioonid Liivimaa rüütelkonna maapäevale ning maapäeva otsuse põhjal publitseeritud patendid, milles on nähtud avalööki kogu talurahva vabanemise protsessile Baltikumis,⁴ mahuvad

¹ J. Eckardt. Livland im 18. Jahrhundert, Bd. 1. Brockhaus, Leipzig, 1876; H. von Wedel. Die estländische Ritterschaft vornehmlich zwischen 1710 und 1783 (Osteuropäische Forschungen, N.F. 18). Ost-Europa-Verlag, Königsberg/Berlin, 1935; G. Sacke. Livländische Politik Katharinas II. – Quellen und Forschungen zur Baltischen Geschichte, 5. Riga-Posen, 1944, lk. 26–72; J. Zutis. Ostzejskij vopros v XVIII veke. VAPP, Riga, 1946; E. Dunsdorfs. Latvijas vēsture 1710–1800. Daugava, Stockholm, 1973; H. Neuschäffer. Katharina II. und die baltischen Provinzen (Beiträge zur baltischen Geschichte, 2), Hirschheydt, Hannover-Döhren, 1975; O.-H. Elias. Reval in der Reformpolitik Katharinas II. Die Statthalterchaftszeit 1783–1796 (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte, 3). Verlag Wissenschaftliches Archiv, Bonn-Bad Godesberg, 1978; M. Laur. Eesti ala valitsemine 18. sajandil (1710–1783). Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2000; M. Laur. Die Verortung des Baltikums im Russischen Imperium zu Beginn der Regierungszeit Katharinas II. – Estland und Russland. Aspekte der Beziehungen beider Länder (Hamburger Beiträge zur Geschichte des östlichen Europa, 11), hrsg. von O. Mertelsmann. Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 2005, lk. 31–52; R. Tuchtenhagen. Zentralstaat und Provinz im frühneuzeitlichen Nordosteuropa (Veröffentlichungen des Nordost-Instituts, 5). Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2008.

² R. Tuchtenhagen. Zentralstaat und Provinz, lk. 71. Ülevaade provintsiaalasetuste struktuurist ja tegevusest Balti kubermangudes 18. sajandil vt. M. Laur. Eesti ala valitsemine, lk. 45–67.

³ Vanemast kirjandusest vt. J. Eckardt. Livland, lk. 301–302; Sbornik materialov i statej po istorii Pribaltijskogo kraja, izd. J. Češixin. t. 1, Riga, 1876, lk. 420; S. Baur, Interessante Lebensgemälde der denkwürdigsten Personen des achtzehnten Jahrhunderts, Bd. 1. Heinrich Gräff, Leipzig, 1803, lk. 202; Slovar' dostopamjatnyx ljudej ruskoj zemli, izd. D. Bantyš-Kamenskij, t. 1. Tipografija Štaba otdel'nogo korpusa vnutrennej straži, Moskva, 1836, lk. 203.

⁴ Ajalookirjanduses on Browne'i 1765. aasta talurahvatendid pälvinud rohket tähelepanu: R. J. L. S. von Himmelstiern. Historischer Versuch über die Aufhebung der Leibeigenschaft in den Ostseeprovinzen in besonderer Beziehung auf das Herzogthum Livland. – Beilage zum Inland, 1838; A. Tobien. Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert, Bd. 1. Puttkammer & Mühlbrecht, Berlin, 1899, lk. 106; L. Karstens (= Leonid Arbusow jun.). Zur Vorgeschichte der livländischen Bauernbefreiung. – Jomsburg 1 (1937), lk. 215–222; J. Zutis. Ostzejskij vopros, lk. 353; E. Dunsdorfs. Latvijas vēsture, lk. 72; R. Bartlett. The Question of Serfdom: Catherine II, the Russian Debate and the View from the Baltic Periphery (J. G. Eisen and G. H. Merkel). – Russia in the age of the enlightenment. Essays for Isabel de Madariaga, ed. by R. Bartlett and J. M. Hartley. Macmillan, London, 1990, lk. 145; Eesti talurahva ajalugu, 1. kd., peatoimetaja J. Kahk, tegevtoimetaja E. Tarvel. Olion, Tallinn, 1992, lk. 585; M. Laur. Eesti ala valitsemine, lk. 153–158; M. Laur, K. Kello. Zum Rechtsstatus der livländischen Bauern im Übergang von der schwedischen zur russischen Zeit. – Die baltischen Länder und der Norden. Festschrift für Helmut Piirimäe zum 75. Geburtstag (Nordistica Tartuensia, 13), hrsg. von M. Laur und E. Küng in Verbindung mit S. Ö. Ohlsson. Akadeemiline Ajalooselts, Tartu, 2005, lk. 406–413.

ka gümnaasiumi ajalookursusesse. Browne'i samal, 1765. aastal avaldatud koolipatente on loetud murranguliseks Liivimaa haridusloo kontekstis. Käesolev artikkel ei sea eesmärgiks nimetatud patentide tähtsust mingilgi moel kahandada, küll aga juhtida tähelepanu nende patentide kontekstile, kõrvutatuna teiste samal aastakümnel välja antud kindralkubermangu korraldustega.

Kui vaadelda publitseeritud Venemaa seadustekogus „Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj Imperii” kitsalt Balti kubermange Liivi- ja Eestimaa puudutavaid ukaase, siis 1760. ja 1761. aastast on neid vastavalt viis ja neli, ajavahemikul 1763–1769 kasvab iga-aastane ukaaside arv paarikümneni, langedes seejärel aastatel 1770–1774 taas kahe kuni nelja ukaasini aastas.⁵ Seega tähistas Katariina II võimuletulek Venemaal keskvalitsuse märgatavalt tõhusamat sekkumist Läänemere provintside valitsemisesse, mis kestis kuni 1760. aastate lõpuni.

Katariina II poliitika otseseks läbiviijaks Baltikumis sai Riia kindralkuberner George von Browne. 1698. aastal katoliiklikus iiri aadliperekonnas sündinud Browne tegi sarnaselt paljudele rahvuskaslastele karjääri Mandri-Euroopas. 1725. aastal astus ta Pfalzi kuurvürsti teenistusse, kuus aastat hiljem võttis aga vastu keisrinna Anna ülesandel Izmailovi kaardiväepolku formeeriva Šotlase James Keithi kutse, jõudes nii märksa paremaid karjääri võimalusi pakkuvale Venemaa-le.⁶ Kolm aastakümnet Vene riigi teenimist, osalemine kõigis toonastes Venemaa osalusel peetud sõdades ning mitmed haavataasaamised jätsid karjääriredelil kindraliks (*général en chef*) tõusnud iirlasele oma jälje. Mälestusena osalusest Seitsmeaastases sõjas 1758. aastal

peetud Zorndorffi lahingust kandis imekombe surmasuust pääsenud Browne koljut katvat hõbeplaati.⁷ Keisrinna Elisabetile kirjeldas Browne oma seisundit järgmiselt: „iseseisvalt liikuda ei saa, silmad näevad kehvasti, pidevad peavalud ja kohin kõrvades, põsehaava tõttu puudub alahuulel tundlikkus, parem käsi ei kuuletu ning mälu on häiritud.”⁸

Ometigi keeldus Elisabet Browne'i erru saatmast. Pärast keisrinna surma 1761. aasta lõpul troonile tõusnud Peeter III pakkus 63-aastasele kindralile ülemjuhataja kohta kavandavas sõjas Taani vastu. Kuigi Browne keisri pakkumise tema enda väitel täie avameelsusega tagasi lükkas – enamik kõrgemaid ohvitse käsitles keisri kavatsusi avantüürina – ning oli valmis Venemaalt lahkuma, määras Peeter III ta 5. märtsil 1762⁹ mitu aastat vakantsena seisnud Riia kindralkubernerini kohale.¹⁰

Keisri sellise valiku tagamaad on jäänudki seletusetu, seda enam, et vähem kui nelja kuu pärast toimunud troonipöörde käigus sai just Browne'ist võimu haaranud Katariina II peamine usaldusisik Balti provintsidel. Juba vahetult pärast võimuvahetust nõudis Browne Liivimaa rüütelkonnalt ja Riia linnalt Katariina II-le truudusvande andmist veel enne, kui see oli ette nähtud üleriigiliselt.¹¹

Usalduslik suhe keisrinna ja tema kindralkubernerini vahel sünnitas kõige absurdsemaid legende: nii levisid kuulujutud, et Peeter III olla elus ja teda hoitavat Riias vangistuses.¹² Häid suhteid Katariina ja iirlase vahel on seletatud ka, et 1744. aastal, mil hilisem keisrinna toona veel troonipärija mõrsjana Riias esmakordselt Venemaa pinnale oli astunud, oli ta just Browne'ilt saanud esimesi üksikasjalisi teateid Peterburi õukonna kohta.¹³ Allikad ei paku kinnitust ei Browne'i toonasele Riias

⁵ Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj Imperii s 1649 goda (edaspidi PSZ), t. XV–XIX. II Otdelenija Sobsvennoj Ego Imperatorskogo Velicestva Kanceljarii, Sankt Peterburg, 1830.

⁶ Sbornik materialov i statej, lk. 420; S. Baur. Interessante Lebensgemälde, lk. 202.

⁷ Slovar' dostopamjatnyx ljudej, lk. 203.

⁸ Sbornik materialov i statej, lk. 426.

⁹ Kõik kuupäevad on toodud Venemaal ja selle Läänemere provintsidel kehtinud vana (juuliuse) kalendri järgi.

¹⁰ Sbornik materialov i statej, lk. 426.

¹¹ J. Eckardt. Livland, lk. 301.

¹² H. Neuschäffer. Katharina II., lk. 221.

¹³ P. Karabanov. Istoričeskie pacckazy i anekdoty, zapisannye so slov imenityx ljudej. – Russkaja starina 1871, nr. 4, lk. 693–694.

viibimisele ega ka tema erilisele informeeritusele õukonnaelust. Kindel on aga see, et oma lojaalsusega vastandus Browne Tallinna kindralkubernerile prints Peter August Holstein-Beckile (1697–1775)¹⁴, kes Peeter III sugulasena oli 1762. aasta mais nimetatud keiserliku nõukogu liikmeks¹⁵ ning jäi Peeter III kaaskonda kuni tema võimuloleku viimaste tundideni.¹⁶ Katariina II trooniletulekuga kaotas Holstein-Beck küll oma positsiooni Peterburis, säilitas aga surmani kindralkubeneri koha Tallinnas.¹⁷ Erinevalt Browne'ist, kes keskviimu ja rüütelkonna konfliktides kaldus pigem keskviimu poole, toetas Holstein-Beck võimalust mööda rohkem rüütelkonda.

Juba 13. märtsil oli Browne Riias. Erinevalt oma eelkäijatest pidas kindralkuberner vajalikuks kuulutada ametisse asumist eraldi patendiga, teatades ühtlasi oma kavatsustest hakata kubermangu puutuvaid korraldusi uuendama.¹⁸ Ühe esimese sammuna avaldas Browne 9. juulil 1762 patendi postikorralduse kohta, mis määras kindlaks ka kindralkubeneri kantseleist lähtuvate patentide tsirkuleerimise korra.¹⁹ Igale kihelkonnale määrati kindel postijaam, kuhu laekus Riias lähtuv riiklik ja erakorrespondents. Nii kinnistati Tõlliste postijaama juurde Karula, Urvaste ja Helme kihelkond, Kuigatsi postijaamale Rõngu ja Tarvastu kihelkond, Udernast pidid posti kätte saama Otepää, Kanepi, Rannu, Puhja ja Nõo kihelkonnad. Tarvastu kihelkonna posti järele tulnud tuli Kuigatsi postijaamast kaasa võtta oma kihelkonna postile

lisaks ka Paistu, Viljandi ja Suure-Jaani post. Paistu kihelkond sai ettekirjutuse kohaselt oma posti kätte juba Tarvastust, Viljandi Paistust ja Suure-Jaani Viljandist. Samamoodi laekus Karksi post Helmesse ja Halliste sai oma posti kätte Karksist.²⁰

Just Browne'i kava filigraanne ülesehitus jätab kahtluse, kui õlitatult õnnestus hästi paika pandud skeem tööle rakendada. 1771. aastal korratasegi patenti veel kord – põhjendusel, et „suure vaeva ja hoolega tehtud korraldus” pole vajalikku järgimist leidnud.²¹ On vaevaltusutav, et kindralkubeneri perfektsionistlik plaan ka edaspidi kogu selle logistilises ilus realiseerus. Kindralkuberner oma ametkonnaga võis parimal juhul tagada küll patentide jõudmise lähima postijaamani, nende edasitoimetamine vastavasse kihelkonda ning ringlus kihelkonna piires jäi ikkagi kohalike mõisnike ja pastori südametunnistusele.

Sarnaselt postikorraldust sätestavale patendile võime ka Browne'i järgnevaid patente vaadelda kui tüüpilisi politseikorraldusi, mis olid suunatud ühiskonna kõigi eluvaldkondade võimalikult üksikasjalikumale reglementeerimisele. Niisugune mõtteviis, mis lähtus kameralismi suurkuju Christian Wolffi juhtlausest „Tee seda, mis edendab üldist hüveolu ja tagab ühise turvalisuse, ning loobu tegelemast sellega, mis üldist hüveolu takistab ning ühist turvalisust pärsib”²², oli Kesk-Euroopa poliitilises retoorikas juba laialt levinud ja kinnistunud ning selle juurutamise sihis liikus ka Venemaa uus valitseja Katariina II.²³ Pole küll

¹⁴ J. Zutis. Ostzejskij vopros v XVIII veke, lk. 221.

¹⁵ EAA, f. 3, n. 1, s. 162 (Senati ukaasid 1762), l. 100.

¹⁶ H. Neuschäffer. Katharina II., lk. 219.

¹⁷ EAA, f. 3, n. 1, s. 162 (Senati ukaasid 1762), l. 351.

¹⁸ Livländische Gouvernements-Regierungs-Patente nach dem Register von Karl Gottlob Sonntag (edaspidi LGRP), nr. 1461.

¹⁹ LGRP, nr. 1485.

²⁰ M. Laur. Die Verbreitung der offiziellen Anordnungen in Liv- und Estland im 18. Jahrhundert. – Ajalooline Ajakiri 2009, nr. 3–4, lk. 533–534.

²¹ LGRP, nr. 1897 (20.06.1771).

²² C. Wolff. Vernünftige Gedancken von dem Gesellschaftlichen Leben der Menschen und insonderheit dem gemeinen Wesen zu Beförderung der Glückseligkeit des menschlichen Geschlechtes. Kirjastus tiitellehel märkimata, Halle, 1721, lk. 158 (§ 215).

²³ Katariina II valitsusaja alguse poliitilisest retoorikast lähemalt: C. Scharf. Tradition – Usurpation – Legitimation. Das herrscherliche Selbstverständnis Katharinas II. – Russland zur Zeit Katharinas II.: Absolutismus – Aufklärung – Pragmatismus, hrsg. von E. Hübner (Beiträge zur Geschichte Osteuropas, 26). Böhlau, Köln, Weimar, Wien, 1998, lk. 41–101.

tõendeid, mis viitaksid Browne'i kursisolekule toonaste kameralistide teoreetiliste seisukohatadega, küll aga pakkus reglementeerimine oma kompleksuses suurepärasest võimalust alamate ulatuslikuks järelevalveks, eestkosteks ja sotsiaaldistsiplineerimiseks,²⁴ mida Browne elupõlise sõjaväelasena kindlasti kasutamata ei jätanud. Kindlasti leidis kameralistlike arusaamade järgijaid kindralkuberneri arvukas ökonomiaametkonnas,²⁵ kelle tegevus maksusüsteemi ümberkorraldamisel, maarevisjonide läbiviimisel, aga ka talurahva jätkusuutliku seisundi kindlustamisel tugines paljuski just kameralistlikele põhimõtetele.²⁶

Kameralistid lähtusid arusaamast, et üksik-indiviid saab elada heaolus ja õnnes vaid riigi (ühiskonna) poolt toetatuna. Ühelt poolt pidasid kameralistid vajalikuks, et valitseja võim oleks piiramatu (absolutistlik), andes talle vabad käed riigile ja ühiskonnale vajalike seaduste kehtestamiseks. Teisalt jällegi sidusid kameralistid valitsejale antud õigused kohustusega valitseda nõnda, et see tagaks üldise heaolu ja õnne. See seadis riigile ülesande hoolitseda oma alamate eest hällist hauani. Et selgitada, kuidas seda teha, kujunes välja omaette politseiteadus (*Policywissenschaft*) koos vastavate õppetoolidega ülikoolide juures. Saksa kameralismiga saavutas riiklik reglementeerimine – *gute Policy* – oma haripunkti.²⁷ Raske on leida eluvaldkonda,

mida poleks kõrgemalt poolt paika pandud seaduste, korralduste või ettekirjutustega. Igapäevaelu normeerisid ühelt poolt luksuspiirangud ja teiselt poolt vaestehoolekanne, üksikasjalised turereglemendid, tuletõrjekorraldused, eeskirjad nakkushaiguste ja taudide leviku piiramiseks, õpetused teede korrahoiuks jne. jne. Mõistagi eeldas seadusandja ka toona, et kõik need ettekirjutused täidetakse, samas pidid *gute Policy* korraldused looma eesmärgilise ideaalpildi hästitoimivast ühiskonnast. Just seda aspekti tuleb toonitada ka Baltikumis välja antud Katariina-aegsete korralduste juures.

Gute Policy valdkonda kuuluvaid korraldusi kohtame Eesti- ja Liivimaal juba Rootsi võimu ajal²⁸ ning suurt osa neist korraldati ka Vene valitsusaja esimestel aastakümnetel, ajajärgul, mida siinkirjutaja on iseloomustanud kui tinglikku Rootsi-aja jätku.²⁹ 1760. aastad toovad kaasa ka reglementeerivate korralduste hulga hüppelise kasvu. Ajastu iseloomule sobilikult avaldatakse 1763. aastal Tartu turukorraldus³⁰ ning 1766. aastal Liivimaa väikelinnade Viljandi, Volmari (Valmiera), Võnnu (Cēsis), Lemsalu (Limbaži), Kuresaare ja Valga politseikorraldus.³¹ Nii turukorralduse kui ka väikelinnade politseikorralduse turukorraldust puudutavate sätete keskne nõue on, et linna toodav kaup jõuaks turule, keelates mis tahes ülesostmise teedel, kõrtsi-

²⁴ M. Fuhrmann, D. Klippel. Der Staat und die Staatstheorie des aufgeklärten Absolutismus. – Der aufgeklärte Absolutismus im europäischen Vergleich, hrsg. von H. Reinalter und H. Kluefing. Böhlau, Wien, Köln, Weimar, 2002, lk. 231.

²⁵ M. Laur. Eesti ala valitsemine, lk. 58–60.

²⁶ M. Laur. Eesti ala valitsemine, lk. 136–145.

²⁷ Põhjalikumalt vt. A. Iseli. Gute Policy. Öffentliche Ordnung in der Frühen Neuzeit (UTB 3271). Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart, 2009.

²⁸ L. Arbusow jun. Die „Livländische Landesordnung“ von 1668. Ihre Entstehung und ihre Quellen, besonders die bauerrechtlichen. – Quellen und Forschungen zur baltischen Geschichte, 2 (Posen, 1942), lk 1–41. Vt. ka M. Seppel. Veel kord Liivimaa 1668. aasta maapolitseikorraldusest. – Sõnasse püütud minevik. In honorem Enn Tarvel. Koostanud P. Raudkivi ja M. Seppel. Argo, Tallinn, 2009, lk. 190–204. Näitena turukaubanduse reguleerimisest vt. E. Küng. Rootsi majanduspoliitika Narva kaubanduse küsimustes 17. sajandi teisel poolel. Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2001, lk. 187–236. Tervishoidu puudutavatest korraldustest 18. sajandil vt. ka M. Seppel. Landlords' Medical Care for their Serfs in the Baltic Provinces of the Russian Empire. – The Slavonic and East European Review 89 (2011), lk. 201–223.

²⁹ M. Laur. Die Verortung des Baltikums im Russischen Imperium, lk. 32. Näitena Eestimaa kubermangus kehtivatest rootsiaegsetest korraldustest: H. J. Derling. Auswahl derer wichtigsten in denen Landes- und Stadtgerichten des Hertzogthums Ehstland, auch noch jetzt geltenden Königl. schwedischen Verordnungen. Axel Heinrich Lindfors, Reval, 1777.

³⁰ LGRP, nr. 1542 (20.08.1763).

³¹ PSZ, nr. 12636 (04.05.1766); LGRP, nr. 1679 (16.08.1766).

des ja eeslinnades. Tartu turukorralduse järgi oli kevadel ja suvel hommikuti kella kuuest kümneni, sügisel ja talvel kaheksast üheteistkümneni väljaspool turuplatsi kauplemine kauba konfiskeerimise ähvardusel keelatud. Väikelinnade politseikorraldus on oma reglementeerimises veelgi üksikasjalikum, nõudes, et hommikul linna tulnud talupojad kaupleksid ainult turuplatsil kella üheteistkümneni, pärastlõunal linna tulnud aga talvel kella kolme ja suvel kella neljani. Kõige selle üle triumfeeris kauplemisprotseduuri ennast reglementeeriv nõue, mis lubas kolmandal isikul sekkuda kauplemisse alles siis, kui ostja-müüja ei olnud jõudnud poole veerandtunni jooksul (*sic!*) hinnas kokkuleppele.³²

Sama üksikasjalikke juhtnööre pakkus ka üldnimetatud politseikorralduse tuleohutuseeskirju käsitlev osa. Nii leiame siit nõudeid kustutada magamise ajaks köögikoldes tuli, põõningul ja keldris käia vaid laternaga ja mitte kasutada lahtist tuld. Ahjud ja korstnad tuli puhastada iga nelja nädala tagant. Leivaküpsetusahjud tuli linnadest välja viia. Saunu lubati linnas pidada vaid tingimusel, kui need olid 15. maist 15. septembrini rae poolt kinni pitseeritud. Suvekuudel tuli katuse all korstna juures hoida ankrut või ämbrit veega ning maja nurgas veel täiendavalt veega täidetud astjat. Täpselt määrati kindlaks ka iga kodaniku poolt muretsetavate tulekustutusvahendite nimekiri: kaks redelit ja kirvest, kolm käsipritsi, tuletõrjekonks ja kaks nahkämbrit. Et kõigile käepärast võtta oleks, pidi kogu see varustus olema hoiul kas tuletõrjepealiku maja või siis kiriku juures. Peale selle tuli tuletõrjepealiku juures alaliselt valmis hoida ka kaht hobust tuletõrjepritsi vedamiseks.³³

Lugeja kahtlus, kas ikka k o g u nimeta-

tud varustus igas väikelinnas ja igal ajahetkel tööpoolest olemas oli, tundub igati põhjendatuna, nagu on raske uskuda ka turukorralduse sätete täht-tähelest (õigupoolest küll minutipealset) täitmist. Küsimusele, kuidas suudeti neid korraldusi ellu viia või nende täitmist kontrollida, on vastus lihtne: mitte kuidagi. Selleks vajalik haldussuutlikkus kubermanguvõimudel puudus. Siingi avaldub kameralistlikele korraldustele omane joon esitada eeskujulik ja hästikorrastatud ühiskonnapiilt, mis oleks ühtlasi ideaalseks seaduslikuks normiks. Christian Wolffi õpetuses olulised kohustuseetika ja usk loomuoiguslikult programmeeritud riigikodanikku³⁴ olid nendegi korralduste täitmise vältimatuks toeks.

Kameralistlike, *gute Policey* sihiga välja antud patentide kontekstis tuleks vaadelda ka kindralkuberner Browne'i 1765. aastal välja antud Liivimaa talurahvast puudutavaid korraldusi. Pole kahtlust, et talurahva olukorra parandamise nõude tõstatas Katariina II. Seda rõhutas ka Browne ise nii maapäeva avamisel peetud kõnes kui ka hilisemate läbirääkimiste käigus, vastupuiklevat rüütelkonda tema ettepanekuid vastu võtma manitsedes: vastasel korral esitavat oma nõudmised juba keisrinna isiklikult.³⁵

Katariina II otsesele huvile viitab ka Browne'i põhjalik aruanne keisrinnale talurahvaküsimuse arutelust maapäeval.³⁶ Samas näib töepärane, et maapäevale esitatud propositsioonide sõnastus³⁷, seega siis nõudmiste konkreetne sisu, pärines kindralkubernerilt või tema ametnikkonnalt. Nii on peetud propositsioonipunktide tegelikuks autoriks Riia kameriiri Andreas Hoffmanni.³⁸ Ka Liivimaa rüütelkonnas leidis mõjukaid tegelasi, kes olid talurahvaregulatsioonidest huvitatud:

³² Originaalis: *in einer halben Viertel Stunde*. LGRP, nr. 1679.

³³ LGRP, nr. 1679.

³⁴ C. Link. Die Staatstheorie Christian Wolffs. – Christian Wolff 1679–1754. Interpretation zu seiner Philosophie und deren Wirkung (Studien zum achtzehnten Jahrhundert, 4), hrsg. von W. Schneiders. Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1983, lk. 171–192, siin lk. 174.

³⁵ J. Zutis. Ostzejskij vopros v XVIII veke, lk. 347.

³⁶ LVVA (Läti Ajaloo Riigiarhiiv Riias) 214-2-253, l. 147 (Landtagsakten 1765); RGADA (Venemaa Vanade Aktide Riigiarhiiv Moskvas) XVI-862 II, l. 167 (kindralkuberner Browne'i aruanded).

³⁷ J. Eckardt. Livland, lk. 313–316.

³⁸ G. Sacke. Livländische Politik, lk. 32.

piisab kui nimetada maanõunik Carl Friedrich Schoultz von Ascheradeni lätikeelse Liivimaa mõisates kehtestatud eraseadusi, mis avaldasid oma tavatuses tähelepanu kaugemalgi.³⁹

Survestatud rüütelkond pidas keisrivõimule vastasseisu jätkamist mõttetuks ning kandis Browne'i nõudmised 14-punktiliste „positiivsete määrustena“ (*positive Verordnungen*) maapäevaretsessi. Lõplikul hääletusel 15. märtsil oli kohal veel vaid 26 rüütelkonna liiget, kellest viis jäidki kindralkuberneri ettepanekute vastu.⁴⁰ 12. aprillil 1765 publitseeris Browne kaks talurahvaküsimust käsitlevat patenti. Neist esimene tugines otseselt maapäevaretsessile ning käsitles diskussiooni põhjustanud tundlikumaid teemasid, nagu talupoegade juriidiline õigus vallasvarale, mõisakoormiste normeerimine ja nende põhjendamatu suurendamise keelamine, samuti talurahvale õiguse andmine teatud tingimustel oma pärushärra kohtusse kaevata.⁴¹

Teist patenti võib pidada tüüpiliseks kameralistlikuks ettekirjutuseks, mille sätted esimest täiendasid ja täpsustasid. Mõisnikke kohustati hiljemalt sama aasta 1. augustiks deklareerima rüütelkonna kantseleile kehivad talupoegade koormised. Täiendavate koormiste (*extraordinaire Arbeit*) nõudmisel kohustati mõisnikku need talupojale rahaliselt või mõnel muul viisil hüvitama. Vältimaks talupoja laostamist, keelati täiendavaid koormisi nõuda külvi- või muul pakilisel ajal. Kindralkuberner täpsustas ka mõisnike kodukari piirid. Talupoegade väiksemaid eksimusi tuli karistada piitsaga, suuremaid üleastumisi vitsanuhtlusega, kusjuures vitsakaristus ei tohtinud ületada kümmet vitsapaari, millest igaühaga võis lüüa kolmel korral. Kuriteos kahtlustatavaid talupoegi ei lubatud mõisas kauem

vangistuses hoida kui 24 tundi, erandiks vaid juhtumid, kus süü all oli korraga mitu talupoega ning eeluurimine seetõttu aeganõudavam. Nendelgi puhkudel tuli mõisnikul hoolt kanda, et talvisel ajal peetaks vangistatuid köetud ruumides.⁴² Nii nagu me ei saa võtta eespool toodud turukorralduse või tuletõrjeeeskirjade sätteid täht-tähelise tegelikkuse pähe, pole samamoodi põhjust arvata, et ka Browne'i talupoegi puudutavaid reglemente alati ja igal pool punktuaalselt täideti.

Tavapäraselt kõrvutatakse ajalookirjutuses 1765. aasta talurahvaregulatiive 1739. aasta Roseni deklaratsiooniga, milles nähakse siinse talurahva seisundi absoluutset madaluseisu, samas kui 1765. aasta „positiivsed määrused“ avavad talurahva emantsipatsiooni-protsessi (*Bauernbefreiung*). Siingi tuleks arvestada, et kõik 1765. aastal deklareeritud õigused olid Liivimaa talupoegadele antud juba varem,⁴³ nagu oli varem sätestatud ka Browne'i kehtestatud kodukari ülempiir.⁴⁴

Siiski ei saa 1765. aasta patente pidada ka õigustühisteks. Tegemist oli siiski esimese kubermanguvõimude poolt välja antud korraldusega, mis hõlmas tervikuna talurahva olukorda puudutavaid teemasid. See, et *gute Policy* ideaalpilti kaasati ka talurahvas, näitas võimude reaalselt huvi nende olukorra vastu. Liivimaa talupoegadele deklareeritud õigused erinesid märkimisväärselt Venemaa sisekubermangude talupoegade seisundist. Andis ju senat vaid mõni kuu varem, 17. jaanuaril 1765 sealsetele mõisnikele õiguse oma sõna kuulmatuid talupoegi kohtuotsuseta sunnitoole saata.⁴⁵ 1765. aasta patendiga Liivimaa talupoegadele kinnitatud kaabeõigust polnud Vene talupojal ammugi. Erinev oli ka Liivimaa Eestimaa talupoegade seisund. Viimastele

³⁹ L. Karstens. Zur Vorgeschichte der livländischen Bauernbefreiung, lk. 215–222; R. Bartlett. The question of serfdom, lk. 145.

⁴⁰ M. Laur. Eesti ala valitsemine, lk. 155.

⁴¹ LGRP, nr. 1630.

⁴² LGRP, nr. 1620.

⁴³ Eesti talurahva ajalugu, lk. 585 (Juhan Kahk), vt. ka lk. 471 (August Traat). Vrd. ka M. Laur, K. Kello. Rootsi aja pärand 18. sajandi Liivimaa agraarsuhtes. Muinasaja loojangust omariikluse läveni. Pühendusteos Sulev Vahtre 75. sünnipäevaks. Koostanud A. Andresen. Kleio, Tartu, 2001, lk. 266–268.

⁴⁴ [Johann Georg Eisen]. Eines Liefländischen Patrioten Beschreibung der Leibeigenschaft, wie solche in Liefland über die Bauern eingeführt ist. – Sammlung russischer Geschichte, 9. Sankt-Peterburg, 1764, lk. 496.

⁴⁵ PSZ, nr. 12311; LGRP, nr. 1610 (16.02.1765).

1765. aasta korraldused ei laienenud. Väide, et Liivimaa talupoegi peksti mõisatallis reglementeeritumalt kui Eestimaa omi, ei pruugigi vale olla, ükskõik kui kohtlasena see esmapilgul ka tunduks. Sama võime öelda kõigi kameralistlike korralduste kohta: nende teostamiseks vajaliku haldussuutlikkuse nappus ei anna veel põhjust lugeda *gute Policy* korraldusi ilma mõju ja tähenduseta ettevõtmiseks. Igal juhul tõestasid need normiandja enesekohetuse tahet, ka siis, kui selle tegelik teostus ilmselgelt vajaka jäi.⁴⁶

Ülekohtune oleks näha Baltikumi provintsiaalvõimu tegevuses vaid haldussuutmatust. Mitmed asjaolud lubavad Riia kroonuametkonna tegevust hinnata pigem edukaks. Nii õnnestus toimiva karantiinikorraldusega⁴⁷ vältida 1770. aastate algul esmalt Poola alal, seejärel Venemaa sisekubermangudes puhkenud katku edasijõudmist Liivimaale.⁴⁸ Kõige selle juures ei kasutatud Baltikumis katku eemalhoidmiseks selliseid äärmuslikke meetmeid nagu näiteks Preisimaal, kus selleks, et vältida piiril asuvatest kontrollpunktidest möödahiilimisi, käskis kuningas Friedrich II kõrvalistele teedele püstitada võllapuud saksa ja poola keeles surmanuhtlusega ähvardava musta hoiatustahvliga. Kõrvalteedel tabatud katkupiirkonnast tulnud ootaski pärast tema reisiteekonna väljaselgitamist ülespoomine, põgenemise korral tuli õnnetu pikemata maha lasta.⁴⁹ Baltikumi karantiinikorraldus oli selle kõrval üsna leebe, kuid sellegipoolest toimiv. Tänapäeval on tuntav erisus Liivimaa ja Eestimaa kubermangu vahel kalmistute asupaikades: Põhja-Eestis on need enamasti veel tänapäeval kihelkonnakirikute juures, Lõuna-Eestis ja Põhja-Lätis aga jäävad kirikutest sageli mitme kilomeetri kaugusele. Sellegi erinevuse taga on keskvõimu korraldus 1772.

aastast Baltikumi ja Viiburi kubermangudele, mis nõudis nendes paikades, kus asustus jäi kiriku vahetusse lähedusse, vanade surnuaedade mahajätmist ning uute rajamist küladest ja taludest eemale.⁵⁰ Liivimaal leidis see korraldus märksa tõhusamat täitmist, millest annavad tunnistust ka Eestimaaga võrreldes märksa üksikasjalikumaid ettekirjutusi edastanud patendid.⁵¹

Lisaks usaldusväärsele kindralkubernerile oli Liivimaal uuenduste läbiviimisel Eestimaa kubermanguga võrreldes teisigi eeliseid. Nii oli Liivimaa rüütelkonnas olemas ka oma liberaalne tiib, mis läbinisti konservatiivses Eestimaa rüütelkonnas puudus. Katariina II reformipoliitikat toetavate valgustusmeelsete literaatide osakaal ja mõju tekkivale avalikkusele oli Liivimaal samuti oluliselt suurem kui põhjapoolses naaberkubermangus. Seetõttu olid mitmedki Katariina II korraldused suunatud just Liivimaale ega leidnud rakendamist Eestimaa kubermangus. Ei saa välistada, et 18. sajandi *gute Policy* korraldustel võis olla oma osa edumaas, mille Liivimaa Eestimaaga võrreldes sai ning mis järgmisel sajandil avaldus juba ligi paarikümneaastase arengunihkena.

Artikli valmimisele on kaasa aidanud teadus-toetused SF 0180006s11 ja ETF 9164.

Mati Laur

(1955)

Ajaloodoktor (2000), Tartu Ülikooli uusaja professor (2003). Peamised uurimisteemad: valgustatud absolutism, talurahva emantsipatsioon, moodsa ajalookirjutuse kujunemine ja areng.

⁴⁶ K. Härter. Einleitung. – Deutsches Reich und geistliche Kurfürstentümer (Kurmainz, Kurköln, Kurtrier), hrsg. von K. Härter. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1996 (Repertorium der Policeyordnungen der frühen Neuzeit, 1), lk. 2–3.

⁴⁷ LGRP, nr. 1866 (26.10.1770); LGRP, nr. 1907 (09.11.1771).

⁴⁸ Vt. vördlevalt M. Vasold. Die Hunger- und Sterblichkeitskrise von 1770/73 und der Niedergang des Ancien régime. – Saeculum 59/I (2008), lk. 107–142.

⁴⁹ Vorpommersches Landesarchiv Greifswald, Patentsammlung, Nr. 918 (Berlin, 29.08.1770).

⁵⁰ PSZ, nr. 13927.

⁵¹ LGRP, nr. 1955 (23.02.1773); LGRP, nr. 1960 (09.04.1773); EAA, f. 858, n. 1, s. 123 (Tallinna kindralkubernerite patendid), l. 37.